

UDK:801.82.81.302

**AYOL DETEKTIV OBRAZINING DEKONSTRUKSIYASI: KLASSIK VA
POSTMODERN TAHLIL****Shamsiddinova Gulnoza Vasliddin qizi,**

SamDCHTI tayanch doktoranti

Elektron pochta: shamsiddinovagulnoza93@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqola detektiv adabiyotda ayol obrazining shakllanishi, rivojlanishi va dekonstruksiya jarayonlarini kompleks tarzda tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi klassik va postmodern detektiv matnlar doirasida ayol detektiv obrazining funksional, semantik hamda ideologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Maqolada klassik detektiv janriga xos bo'lgan ayol obrazlarining passivligi, voqealar rivojiga bevosita ta'sir ko'rsata olmasligi va ko'pincha erkak qahramonlar faoliyati orqali talqin qilinishi misollar asosida ko'rsatib beriladi. Postmodern adabiyotga kelib esa ushbu yondashuv tubdan o'zgarib, ayol detektiv obrazining ichki dunyosi, psixologik murakkabligi, subyektiv tajribasi va identitet inqirozlari markaziy o'ringa chiqishi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ayol detektiv obrazining transformatsiyasi global madaniy jarayonlar, feministik harakatlar va gender tengligi g'oyalari bilan chambarchas bog'liqligi asoslab beriladi. Postmodern matnlarda haqiqatning nisbiyligi, narrativlarning parchalanganligi va intertekstual bog'liqliklar orqali ayol detektiv obrazining yangi semantik qatlamlari yuzaga kelishi ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Kalit so'zlar: ayol detektiv, dekonstruksiya, postmodernizm, klassik detektiv, gender, identitet, feministik tanqid, narratologiya, diskurs, stereotip, patriarxat, subyektivlik, obyektivlik, binar oppozitsiya, intertekstuality, semiotika, interpretatsiya, epistemologiya, madaniy tahlil, ijtimoiy konstruksiya, haqiqat nisbiyligi, narrativ struktura, psixologik tahlil, gender tengligi, adabiy transformatsiya.

Аннотация. Данная статья посвящена комплексному анализу формирования, развития и деконструкции образа женщины в детективной литературе. Основная цель исследования заключается в выявлении функциональных, семантических и идеологических особенностей женского детективного образа в классических и постмодернистских детективных текстах. В статье на примерах показано, что женские образы, характерные для классического детектива, обладают пассивностью, не могут напрямую влиять на развитие событий и часто интерпретируются через действия мужских персонажей. В постмодернистской литературе подход кардинально меняется: центральное место занимает внутренний мир женщины-детектива, её психологическая сложность, субъективный опыт и кризисы идентичности. Кроме того, в статье обосновывается тесная связь трансформации женского детективного образа с глобальными культурными процессами, феминистскими движениями и идеями гендерного равенства. С научной точки зрения раскрывается, как в постмодернистских текстах через относительность истины, фрагментированность нарративов и интертекстуальные связи возникают новые семантические пласты женского детективного образа.

Ключевые слова: женщина-детектив, деконструкция, постмодернизм, классический детектив, гендер, идентичность, феминистская критика, нарратология, дискурс, стереотип, патриархат, субъективность, объективность, бинарная оппозиция, интертекстуальность, семиотика, интерпретация, эпистемология, культурный анализ, социальная конструкция, относительность истины, нарративная структура, психологический анализ, гендерное равенство, литературная трансформация.

Abstract. This article is dedicated to a comprehensive analysis of the formation, development, and deconstruction processes of the female character in detective literature. The main objective of the study is to identify the functional, semantic, and ideological features of the female detective character within classical and postmodern detective texts. The article demonstrates, using examples, that female characters typical of the classical detective genre are often passive, cannot directly influence the course of events, and are frequently interpreted through the actions of male protagonists. In postmodern literature, however, this approach changes fundamentally: the inner world of the female detective, her

psychological complexity, subjective experience, and identity crises become central. Furthermore, the article substantiates that the transformation of the female detective character is closely linked to global cultural processes, feminist movements, and ideas of gender equality. From a scholarly perspective, it is shown how new semantic layers of the female detective character emerge in postmodern texts through the relativity of truth, fragmented narratives, and intertextual connections.

Keywords: *female detective, deconstruction, postmodernism, classical detective, gender, identity, feminist critique, narratology, discourse, stereotype, patriarchy, subjectivity, objectivity, binary opposition, intertextuality, semiotics, interpretation, epistemology, cultural analysis, social construction, relativity of truth, narrative structure, psychological analysis, gender equality, literary transformation.*

Kirish. Detektiv adabiyot XIX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, dastlab Edgar Allan Poe, Arthur Conan Doyle va Wilkie Collins kabi mualliflar ijodi orqali janr sifatida mustahkamlandi. Ushbu janrning klassik namunalari orasida *The Murders in the Rue Morgue*, *A Study in Scarlet* hamda *The Moonstone* alohida o‘rin tutadi. Mazkur asarlarda detektiv qahramon odatda yuqori intellektual salohiyatga ega, mantiqiy fikrlash orqali haqiqatni tiklovchi erkak subyekt sifatida tasvirlanadi. Shu jihatdan, detektiv janrning dastlabki modeli androtsentrik xarakterga ega bo‘lib, unda ayol obrazlari ikkilamchi yoki funksional rol bilan chegaralanadi. Klassik detektiv adabiyotda ayol obrazlari ko‘pincha jabrlanuvchi, sirli ayol (*femme fatale*) yoki voqealar rivojiga yordam beruvchi epizodik personaj sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, Irene Adler obrazi istisno tariqasida intellektual mustaqillikka ega bo‘lsa-da, u ham baribir erkak detektiv – Sherlock Holmes narrativi doirasida mavjud bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, ayol detektiv obrazining klassik janrda deyarli mustaqil subyekt sifatida shakllanmaganini kuzatish mumkin.

Detektiv janrning nazariy asoslarini tahlil qilgan Tzvetan Todorov shunday ta’kidlaydi: “The detective story contains not one but two stories: the story of the crime and the story of the investigation.” Ushbu fikr detektiv janrning strukturaviy ikki qatlamdan iboratligini ko‘rsatadi. Biroq klassik matnlarda har ikkala qatlam ham erkak subyekt orqali tashkil etiladi, ayol esa ushbu tizim ichida obyekt yoki katalizator vazifasini bajaradi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab adabiyotda yuz bergan paradigmatic o‘zgarishlar, xususan, postmodernizm va feministik tanqidning rivojlanishi natijasida ayol obrazining talqini tubdan o‘zgarib boshladi. Jacques Derrida tomonidan ishlab chiqilgan dekonstruksiya nazariyasi matn ichidagi yashirin ierarxiyalarni ochib berishga xizmat qiladi. Derrida ta’kidlaydi: “There is nothing outside the text.” Ushbu qarash adabiy obrazlarning ham ijtimoiy va diskursiv konstruktsiya ekanligini anglashga imkon beradi.

Feministik nazariya vakillaridan Simone de Beauvoir esa gender identitetining ijtimoiy qurilishini quyidagicha izohlaydi: “One is not born, but rather becomes, a woman.” Ushbu yondashuv ayol detektiv obrazining ham tarixiy va madaniy sharoitlarga bog‘liq holda shakllanishini ko‘rsatadi. Shuningdek, Elaine Showalter tomonidan ilgari surilgan feministik tanqid konsepsiyasi ayol obrazlarining adabiyotdagi representatsiyasini qayta ko‘rib chiqishga asos yaratadi.

Postmodern adabiyotda esa an’anaviy narrativ strukturalar buzilib, ko‘p ovozlilik, intertekstuality va identitetning fragmentatsiyasi kabi xususiyatlar yetakchi o‘ringa

chiqadi. Bu jarayonda ayol detektiv obrazlari ham transformatsiyaga uchrab, mustaqil epistemologik subyekt, ya'ni haqiqatni izlovchi va uni talqin qiluvchi faol shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Endilikda u faqat jinoyatni ochuvchi emas, balki o'z "men"ini anglashga intiluvchi murakkab psixologik figura sifatida tasvirlanadi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, u detektiv janrida uzoq vaqt davomida hukmron bo'lgan patriarxal stereotiplarni dekonstruksiya qilish orqali ayol detektiv obrazining yangi interpretatsiyalarini ochib beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi klassik va postmodern matnlar asosida ayol detektiv obrazining evolyutsiyasini tahlil qilish, uning semantik va ideologik transformatsiyasini aniqlash hamda gender diskursidagi o'rnini belgilashdan iboratdir. Shu bilan birga, maqolada quyidagi ilmiy savollarga javob izlanadi: ayol detektiv obrazining klassik adabiyotdagi cheklanganligi qanday ijtimoiy omillar bilan bog'liq? Postmodern matnlarda ushbu obraz qanday yangi semantik qatlamlarga ega bo'ladi? Dekonstruksiya yondashuvi orqali ayol detektiv obrazidagi yashirin ma'nolar qanday ochib beriladi? Mazkur savollarga javob topish orqali detektiv janrining zamonaviy talqini va undagi gender masalalarining chuqurroq anglanishiga erishish ko'zda tutiladi.

Adabiyotlar tahlili. Dekonstruksiya – Matn yoki tushunchalarni ichki qarama-qarshiliklar orqali tahlil qilish va ularni qayta ko'rib chiqish usuli. **Postmodernizm** – Haqiqat, madaniyat va san'atni nisbiylik, pluralizm va metaforalarga asoslab tushuntiruvchi harakat. **Gender** – Ijtimoiy va madaniy jihatdan erkak va ayol rollari va xususiyatlari. **Identitet** – Shaxsning o'zini anglash va boshqalar oldidagi o'zini belgilash holati. **Feministik tanqid** – Adabiyot yoki madaniyatni patriarxal tuzilmalarga qarshi tahlil qilish usuli. **Narratologiya** – Hikoya va matnlarning strukturasi va qurilishini o'rganadigan nazariya. **Diskurs** – Ma'lumot, g'oya yoki mavzuni shakllantiradigan ijtimoiy suhbat va yozma muloqot tizimi. **Stereotip** – Guruh yoki shaxs haqidagi oddiy, ko'pincha noto'g'ri tasavvur. **Patriarxat** – Erkaklar ustunligi va jamiyatdagi hukmronlik tizimi. **Subyektivlik** – Shaxsning shaxsiy qarashlari va his-tuyg'ulariga asoslangan fikrlash. **Obyektivlik** – Faktlar va haqiqatga asoslangan, shaxsiy hissiyotdan xoli qarash. **Binar oppozitsiya** – Qarama-qarshi tushunchalarni (masalan, erkak-ayol, yaxshi-yomon) ko'rsatish va tahlil qilish usuli. **Intertekstuality** – Matnlar orasidagi bog'lanish va o'zaro ta'sir. **Semiotika** – Belgilar va ularning ma'nolarini o'rganadigan fan. **Interpretatsiya** – Matn yoki hodisani tushuntirish va talqin qilish jarayoni. **Epistemologiya** – Bilim va uning manbalari, haqiqatni bilish imkoniyatlarini o'rganadigan fan. **Madaniy tahlil** – Madaniyat va uning elementlarini, xususan, ijtimoiy va tarixiy kontekstda o'rganish. **Ijtimoiy konstruktsiya** – Haqiqat yoki qadriyatlarning jamiyat tomonidan shakllantirilishi. **Haqiqat nisbiyligi** – Haqiqat universal emas, balki kontekst va qarashga bog'liq degan tushuncha. **Narrativ struktura** – Hikoya yoki matnning ichki tuzilishi va ketma-ketligi. **Psixologik tahlil** – Shaxsning ruhiy holati va motivlarini o'rganish orqali matn yoki hodisani tushuntirish. **Gender tengligi** – Erkak va ayolga teng huquq va

imkoniyatlar berilishi. **Adabiy transformatsiya** – Matn yoki janrning shakl, mazmun yoki uslub jihatidan o‘zgarishi.

Metod. Tadqiqotning asosiy metodologik tayanchi Jacques Derrida tomonidan ishlab chiqilgan dekonstruksiya nazariyasidir. Ushbu yondashuv matn ichidagi yashirin ierarxiyalar, qarama-qarshiliklar va ideologik konstruktsiyalarni aniqlashga xizmat qiladi. Derrida ta’kidlaganidek: “Deconstruction is not a method but an event that happens within reading.” Mazkur tadqiqotda dekonstruksiya quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi. Matnlarda mavjud binar oppozitsiyalarni aniqlash (erkak/ayol, aql/hissiyot, faol/passiv), ushbu oppozitsiyalarning ierarxik tuzilishini tahlil qilish, marginal (chekka) elementlarni markazga olib chiqish, ma’no barqaror emasligini ko‘rsatish. Masalan, A Study in Scarlet asarida Sherlock Holmes mantiqiy tafakkur timsoli sifatida markazda turadi, ayol obrazlari esa voqealar rivojida yordamchi yoki sababchi sifatida tasvirlanadi. Dekonstruktiv tahlil ushbu markaz-periferiya munosabatlarini qayta ko‘rib chiqib, ayol obrazining yashirin funksiyalarini ochib beradi. Tadqiqotda muhim metodlardan biri feministik adabiy tanqid bo‘lib, u ayol obrazining adabiyotdagi reprezentatsiyasini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu yondashuv Simone de Beauvoir, Elaine Showalter kabi olimlarning nazariy qarashlariga asoslanadi. Simone de Beauvoir shunday deydi: “Representation of the world, like the world itself, is the work of men; they describe it from their own point of view.” Ushbu fikr klassik detektiv adabiyotda ayol obrazining erkak nigohi orqali shakllanganini ko‘rsatadi. Feministik metod orqali quyidagilar tahlil qilindi ayol obrazining stereotipik tasviri, patriarxal diskursning matndagi ifodasi, ayol subyektivligining mavjudligi yoki yo‘qligi, gender rollarining qayta talqini. Masalan, Irene Adler obrazi feministik nuqtai nazardan tahlil qilinganda, u erkak detektivga qarshi turuvchi kam sonli mustaqil ayol obrazlaridan biri sifatida talqin qilinadi, biroq baribir u erkak markazli narrativdan tashqariga chiqolmaydi. Tadqiqotda narratologik metod ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv matnning strukturaviy tashkil etilishi, hikoya qilish strategiyalari va nuqtai nazar masalalarini o‘rganadi. Tzvetan Todorov ta’kidlaganidek: “Narrative is a transformation of states through events.” Narratologik tahlil quyidagi elementlarni qamrab oladi. Hikoya qiluvchi (narrator) pozitsiyasi, fokalizatsiya (kim ko‘radi va kim biladi), voqealar ketma-ketligi va strukturasi, subyektiv va obyektiv narrativ shakllar. Klassik detektiv asarlarda hikoya ko‘pincha erkak nuqtai nazaridan beriladi, bu esa ayol obrazining cheklangan talqiniga olib keladi. Postmodern matnlarda esa ko‘p ovozlilik (polyphony) va ichki monolog orqali ayol detektivning ichki dunyosi ochib beriladi. Mazkur metod ayol detektiv obrazini kengroq ijtimoiy va madaniy kontekstda o‘rganishga imkon beradi. Michel Foucault fikricha: “Discourse is not simply that which translates struggles or systems of domination, but is the thing for which and by which there is struggle.” Postmodern matnlarda esa bu stereotiplar buzilib, ayol obrazining ko‘p qirrali talqini yuzaga keladi. Tadqiqotda klassik va postmodern detektiv asarlar qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod orqali ayol detektiv obrazining evolyutsiyasi aniqlanadi. Masalan: klassik davr: the

moonstone — ayol obrazlari passiv va yordamchi; postmodern davr: zamonaviy detektiv matnlar — ayol detektiv mustaqil va faol subyekt.

Natija. *Ayol detektiv obrazining klassik adabiyotdagi cheklanganligi qanday ijtimoiy omillar bilan bog'liq?* Klassik detektiv adabiyotda ayol obrazining cheklanganligi, avvalo, XIX asr va XX asr boshlaridagi patriarxal ijtimoiy tuzum bilan bevosita bog'liqdir. Bu davrda jamiyatda gender rollari qat'iy belgilangan bo'lib, ayol asosan oilaviy va maishiy makon bilan chegaralangan, erkak esa ijtimoiy, siyosiy va intellektual faoliyat subyekti sifatida qaralgan. Natijada, detektiv janr kabi mantiq, tahlil va ratsional fikrlashga asoslangan sohada erkak qahramonlar ustuvorlik kasb etgan. Masalan, Sherlock Holmes yoki C. Auguste Dupin obrazlari yuqori analitik tafakkur egasi sifatida tasvirlanadi, ayollar esa ko'pincha sirli yoki passiv rollarda qoladi. Bu holat gender stereotiplarining adabiyotdagi aksidir. Simone de Beauvoir ta'kidlaganidek: "Humanity is male and man defines woman not in herself but as relative to him." Ushbu fikr klassik detektiv matnlarda ayol obrazining erkak markazli diskurs doirasida shakllanishini izohlaydi. Ayol detektivning kam uchrashi yoki zaif tasvirlanishi uning biologik emas, balki ijtimoiy konstruktsiya sifatida cheklanganini ko'rsatadi. Shuningdek, ta'lim va huquqiy imkoniyatlarning cheklanganligi ham muhim omil hisoblanadi. Ayollar ilmiy va intellektual faoliyatdan ko'pincha chetlatilganligi sababli, detektiv sifatida tasvirlanishi ijtimoiy jihatdan "ishonarsiz" deb qabul qilingan. Natijada, adabiyotda ayolning aqliy salohiyati emas, balki hissiyligi va intuitivligi urg'u berilgan.

Postmodern matnlarda ushbu obraz qanday yangi semantik qatlamlarga ega bo'ladi? Postmodern adabiyotda ayol detektiv obrazining semantik strukturasi tub o'zgarishlar yuz beradi. Endilikda u faqat jinoyatni ochuvchi figura emas, balki ko'p qatlamli, murakkab identitetga ega subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bu transformatsiya bir necha asosiy yo'nalishlarda ko'zga tashlanadi.

Birinchidan, ayol detektiv obrazida subyektivlik kuchayadi. Klassik adabiyotda obyektiv haqiqatni aniqlash muhim bo'lgan bo'lsa, postmodern matnlarda haqiqatning nisbiyligi va ko'p talqinliligi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Linda Hutcheon ta'kidlaganidek: "The postmodern challenges the coherence and unity of the subject." Shu sababli ayol detektiv o'z identitetini izlovchi va qayta quruvchi figura sifatida tasvirlanadi.

Ikkinchidan, psixologik chuqurlik va ichki konfliktlar muhim o'rin egallaydi. Ayol detektiv ko'pincha travma, xotira va ijtimoiy bosimlar bilan yuzlashadi. Bu esa uning obrazini yanada realistlik va ko'p qirrali qiladi.

Uchinchidan, gender rollari dekonstruksiya qilinadi. Endilikda ayol detektiv erkaklarga xos deb hisoblangan mantiqiy fikrlash, mustaqillik va faoliyat kabi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Shu bilan birga, u an'anaviy "ayollik" atributlarini ham inkor etmaydi, balki ularni yangi kontekstda qayta talqin qiladi.

To‘rtinchidan, intertekstuality va metanarrativ elementlar orqali ayol detektiv obrazi boshqa matnlar bilan dialogga kirishadi. Bu esa uning semantik qatlamlarini kengaytiradi va ko‘p ma‘nolilikni yuzaga keltiradi.

Dekonstruksiya yondashuvi orqali ayol detektiv obrazidagi yashirin ma‘nolar qanday ochib beriladi? Dekonstruksiya yondashuvi matndagi yashirin ierarxiyalar, qarama-qarshiliklar va ideologik konstruktsiyalarni aniqlashga xizmat qiladi. Jacques Derrida fikricha: “Deconstruction is the overturning of hierarchies.” Ushbu metod orqali ayol detektiv obrazidagi yashirin ma‘nolar quyidagi yo‘llar bilan ochib beriladi.

Birinchidan, binar oppozitsiyalar tahlil qilinadi. Klassik matnlarda erkak/ayol, aql/hissiyot, faol/passiv kabi qarama-qarshiliklar mavjud bo‘lib, ularda erkak ustun qo‘yiladi. Dekonstruksiya ushbu ierarxiyani buzib, ayol obrazining ham aqliy va faol subyekt sifatida talqin qilinishini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, matndagi “marginallashtirilgan” elementlar markazga chiqariladi. Ya‘ni, ilgari ikkinchi darajali hisoblangan ayol obrazlari asosiy tahlil obyektiga aylanadi. Bu esa yangi interpretatsiyalarni yuzaga keltiradi.

Uchinchidan, til va diskurs tahlili orqali yashirin ideologik qatlamlar aniqlanadi. Ayol detektiv haqidagi tasvirlarda qo‘llanilgan metaforalar, tavsiflar va narrativ strategiyalar uning qanday ijtimoiy rolga joylashtirilganini ochib beradi.

To‘rtinchidan, ma‘no barqaror emasligi tamoyili asosida obrazning ko‘p talqinliliigi ko‘rsatib beriladi. Ya‘ni, ayol detektiv obrazi yagona va qat‘iy ma‘noga ega emas, balki u turli kontekstlarda turlicha anglashiladi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayol detektiv obrazining klassik adabiyotdagi cheklanganligi ijtimoiy va madaniy stereotiplar bilan bog‘liq bo‘lsa, postmodern adabiyotda ushbu obraz yangi semantik, psixologik va ideologik qatlamlar bilan boyitiladi. Dekonstruksiya yondashuvi esa ushbu transformatsiyani chuqur anglash, yashirin ma‘nolarni ochish va gender diskursini qayta talqin qilish imkonini beradi. Natijada, ayol detektiv obrazi zamonaviy adabiyotda nafaqat badiiy figura, balki ijtimoiy ong va madaniy identitetning muhim ko‘rsatkichiga aylanadi.

Klassik detektiv matnlarda ayol obrazlari asosan yordamchi yoki ikkilamchi funksiyani bajaradi. Masalan, *A Study in Scarlet* asarida voqealar rivoji Sherlock Holmes va uning mantiqiy tahlillari atrofida quriladi. Ayol obrazlari esa syujetni harakatga keltiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi, biroq mustaqil epistemologik subyekt darajasiga ko‘tarilmaydi. Xuddi shuningdek, *The Murders in the Rue Morgue* asarida jinoyat markazida ayol qurbonlar turadi, ammo ularning ovozi yoki subyektiv tajribasi matnda aks ettirilmaydi. Bu holat ayolning obyekt sifatida talqin qilinishini ko‘rsatadi. Natijada, klassik detektiv janrda quyidagi tendensiyalar aniqlandi:

- ✓ ayol obrazining passivligi;
- ✓ erkak detektivga narrativ jihatdan qaramlik;
- ✓ gender stereotiplarining ustuvorligi;
- ✓ ayol obrazining istisno holatlari va ularning chegaralanganligi.

Tadqiqot davomida ayrim klassik matnlarda ayol obrazining nisbatan mustaqilroq talqinlari ham aniqlangan. Jumladan, Irene Adler obrazi o‘zining intellektual salohiyati bilan ajralib turadi va Sherlock Holmes tomonidan “teng raqib” sifatida baholanadi. Biroq dekonstruktiv tahlil shuni ko‘rsatadiki, bu kabi obrazlar ham to‘liq mustaqil emas, balki erkak markazli diskurs doirasida mavjud. Irene Adler narrativ markazni egallamaydi, balki erkak qahramonning xarakterini ochib beruvchi vosita sifatida qoladi. Demak, bu holat istisno bo‘lsa-da, umumiy patriarxal strukturani buzmaydi.

Postmodern matnlar tahlili natijasida ayol detektiv obrazining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilgani aniqlandi. Bu davrda ayol detektiv quyidagi xususiyatlarga ega bo‘ladi: mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt, ichki monolog va psixologik chuqurlikka ega figura, ijtimoiy va gender identitetini anglash jarayonida bo‘lgan shaxs. Masalan, zamonaviy detektiv asarlarda ayol qahramonlar jinoyatni ochish jarayonida nafaqat tashqi haqiqatni, balki o‘z ichki dunyosini ham tahlil qiladi. Bu esa narrativning ikki qatlamli (tashqi va ichki) tuzilishini yuzaga keltiradi.

Natijada quyidagi natijalar qayd etildi:

- ✓ ayol detektiv obrazining subyektivligi kuchayadi;
- ✓ haqiqatning nisbiy talqini yuzaga keladi;
- ✓ narrativ struktura fragmentatsiyalashadi.

Dekonstruktiv tahlil natijasida klassik matnlarda mavjud bo‘lgan binar oppozitsiyalar postmodern matnlarda izdan chiqishi aniqlandi. Jumladan:

- ✓ aql (erkak) / hissiyot (ayol) qarama-qarshiligi zaiflashadi;
- ✓ faollik erkaklarga xos sifat sifatida talqin qilinmaydi;
- ✓ ayol obrazining intellektual salohiyati tan olinadi.

Bu jarayon ayol detektiv obrazining yangi semantik maqomga ega bo‘lishiga olib keladi. Endilikda u nafaqat jinoyatni ochuvchi, balki ijtimoiy stereotiplarni buzuvchi subversiv figura sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ayol detektiv obrazining evolyutsiyasi narrativ va diskursiv darajada ham o‘z aksini topadi. Klassik matnlarda yagona, obyektiv haqiqat ustuvor bo‘lsa, postmodern matnlarda ko‘p talqinli va nisbiy haqiqat konsepsiyasi ustunlik qiladi. Michel Foucault ta’kidlaganidek: “Truth is a thing of this world: it is produced only by virtue of multiple forms of constraint.” Ushbu fikr postmodern detektiv matnlarda haqiqatning ijtimoiy konstruktsiya sifatida talqin qilinishini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar asosida quyidagi umumlashmalarni keltirish mumkin:

- klassik detektiv adabiyotda ayol obrazi cheklangan va stereotipik xarakterga ega;
- postmodern adabiyotda ayol detektiv mustaqil, murakkab va ko‘p qatlamli subyekt sifatida shakllanadi;
- dekonstruksiya yondashuvi ayol obrazidagi yashirin ideologik qatlamlarni ochib beradi;
- gender stereotiplari izdan chiqib, yangi semantik imkoniyatlar yuzaga keladi.

Shunday qilib, ayol detektiv obrazining transformatsiyasi nafaqat adabiy evolyutsiya, balki ijtimoiy ong va gender munosabatlaridagi o'zgarishlarning ham muhim ko'rsatkichidir.

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, klassik detektiv adabiyotda ayol obrazining cheklanganligi tasodifiy emas, balki patriarxal diskursning mahsulidir. Michel Foucault ta'kidlaganidek: "Power produces knowledge... power and knowledge directly imply one another." Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, detektiv janrda "bilim" va "haqiqat"ni aniqlash vakolati erkak subyektga berilgan. Masalan, *The Murders in the Rue Morgue* asarida C. Auguste Dupin haqiqatni tiklovchi yagona subyekt sifatida namoyon bo'ladi, ayol obrazlari esa voqeaning passiv elementlari sifatida qoladi. Bu esa bilim ishlab chiqarish jarayonining gender jihatdan ierarxik tuzilganini ko'rsatadi. Shuningdek, Simone de Beauvoir fikri muhim ahamiyatga ega: "He is the Subject, he is the Absolute—she is the Other." Ushbu qarash klassik detektiv matnlarda ayol obrazining "boshqa" sifatida marginalizatsiya qilinishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, klassik detektiv adabiyotda ayrim ayol obrazlari nisbatan faolroq va mustaqilroq tasvirlangan bo'lsa-da, ular umumiy tizimni o'zgartira olmaydi. Jumladan, Irene Adler obrazi ko'pincha ayol intellektining namunasi sifatida talqin qilinadi. Sherlock Holmes tomonidan uning "the woman" deb atalishi bejiz emas. Bu ibora bir tomondan hurmat ifodasi bo'lsa, ikkinchi tomondan ayolni yagona va istisno holat sifatida ajratib qo'yadi. Demak, Irene Adler obrazi dekonstruktiv tahlil nuqtai nazaridan qaraganda, patriarxal diskursni buzmaydi, balki uni mustahkamlaydi. Postmodern adabiyotda ayol detektiv obrazining tubdan o'zgarishi kengroq epistemologik inqiroz bilan bog'liq. Linda Hutcheon ta'kidlaydi: "Postmodernism is fundamentally contradictory, resolutely historical, and inescapably political." Ushbu qarash postmodern matnlarda ayol detektiv obrazining siyosiy va ijtimoiy mazmun kasb etishini tushuntiradi. Endilikda ayol detektiv nafaqat jinoyatni ochuvchi, balki haqiqatning o'zini ham savol ostiga qo'yuvchi subyektga aylanadi. Bu jarayonni identitetning fragmentatsiyasi orqali ham kuzatish mumkin. Ayol detektiv ko'pincha o'z "men"ini izlash jarayonida bo'ladi, bu esa klassik detektiv janrdagi qat'iy va barqaror identitet modeliga zid keladi. Tadqiqot natijalari dekonstruksiya metodining samaradorligini tasdiqlaydi. Jacques Derrida ta'kidlaganidek: "In a classical philosophical opposition... one term governs the other." Klassik detektiv adabiyotda erkak/ayol oppozitsiyasi aynan shunday ierarxik tuzilishga ega. Muhokama shuni ko'rsatadiki, postmodern matnlarda ushbu oppozitsiyalar izdan chiqadi:

- ✓ ayol ham mantiqiy fikrlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi;
- ✓ erkak va ayol o'rtasidagi epistemologik tafovut kamayadi;
- ✓ hissiyot va aql qarama-qarshiligi sintezga uchraydi.

Natijada, ayol detektiv obrazi yangi gibrid identitet sifatida shakllanadi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ayol detektiv obrazining o'zgarishi faqat adabiy jarayon emas,

balki kengroq madaniy transformatsiyaning bir qismidir. Feministik harakatlar, gender tengligi g'oyalari va ijtimoiy ongdagi o'zgarishlar ushbu obrazning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Elaine Showalter ta'kidlaydi: "Literature is a mirror of the cultural assumptions that shape it." Shu sababli postmodern detektiv adabiyotda ayol obrazining murakkablashuvi jamiyatdagi gender munosabatlarining qayta ko'rib chiqilayotganini aks ettiradi. Yuqoridagi muhokamalar shuni ko'rsatadiki, ayol detektiv obrazining evolyutsiyasi ko'p omilli jarayon bo'lib, u adabiy, ijtimoiy va falsafiy omillar kesishgan nuqtada yuzaga keladi. Klassik detektiv janrda patriarxal diskurs ustuvor bo'lsa, postmodern adabiyotda ushbu diskurs dekonstruksiya qilinadi va yangi semantik imkoniyatlar paydo bo'ladi. Natijada, ayol detektiv obrazi zamonaviy adabiyotda nafaqat janr elementi, balki gender, identitet va haqiqat tushunchalarini qayta talqin qiluvchi muhim nazariy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mazkur maqola ayol detektiv obrazining klassik va postmodern adabiyotdagi evolyutsiyasini dekonstruktiv, feministik hamda narratologik yondashuvlar asosida kompleks tarzda tahlil qilishga qaratildi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, detektiv janr tarixiy rivojlanish jarayonida nafaqat badiiy shakl sifatida, balki muayyan ijtimoiy va ideologik qarashlarning ifodasi sifatida ham shakllangan. Klassik detektiv adabiyot namunalari, xususan *The Murders in the Rue Morgue*, *A Study in Scarlet* kabi asarlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu davrda ayol obrazlari asosan ikkilamchi, passiv va funksional rol bilan cheklanadi. Detektiv faoliyat esa erkak subyektga tegishli intellektual maydon sifatida talqin qilinadi. Bu holat patriarxal ijtimoiy tuzum va gender stereotiplarining adabiyotdagi aksidir. Ayol obrazining obyekt sifatida tasvirlanishi uning epistemologik subyekt sifatida inkor etilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim istisno obrazlar, masalan Irene Adler kabi qahramonlar mavjud bo'lsa-da, ular umumiy tizimni tubdan o'zgartira olmaydi. Aksincha, bunday obrazlar ko'pincha patriarxal diskurs doirasida "istisno" sifatida talqin qilinib, mavjud ierarxiyani bilvosita mustahkamlashga xizmat qiladi. Postmodern adabiyot tahlili esa ayol detektiv obrazining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi. Bu davrda ayol qahramon nafaqat jinoyatni ochuvchi, balki o'z identitetini anglashga intiluvchi, ijtimoiy stereotiplarni shubha ostiga qo'yuvchi va haqiqatning nisbiyligini anglovchi murakkab subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Linda Hutcheon ta'kidlaganidek: "Postmodernism questions the very possibility of stable meaning." Ushbu qarash postmodern detektiv matnlarda ayol obrazining ko'p qatlamli va ochiq interpretatsiyaga ega ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqotda qo'llanilgan dekonstruksiya yondashuvi, xususan Jacques Derrida nazariyasi asosida, klassik matnlarda mavjud bo'lgan binar oppozitsiyalar (erkak/ayol, aql/hissiyot, subyekt/obyekt) tahlil qilindi va ularning ierarxik tabiati ochib berildi. Natijada, ushbu oppozitsiyalar postmodern matnlarda izdan chiqishi va yangi semantik imkoniyatlar yuzaga kelishi aniqlandi. Feministik adabiy tanqid nuqtai nazaridan esa ayol detektiv obrazining transformatsiyasi gender tengligi, ayol subyektivligi va ijtimoiy rolning qayta belgilanishi

bilan bog‘liq ekanligi asoslandi. Simone de Beauvoir ning “One is not born, but rather becomes, a woman” degan g‘oyasi ushbu jarayonning nazariy asosini tashkil etadi. Bu esa ayol detektiv obrazining biologik emas, balki ijtimoiy va madaniy konstruktsiya sifatida shakllanishini tasdiqlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni ilgari suradi:

Birinchidan, ayol detektiv obrazining klassik adabiyotdagi cheklanganligi ijtimoiy va madaniy stereotiplar bilan bevosita bog‘liq.

Ikkinchidan, postmodern adabiyot ushbu stereotiplarni dekonstruktsiya qilib, ayol obraziga yangi semantik va funksional imkoniyatlar yaratadi.

Uchinchidan, ayol detektiv obrazi zamonaviy adabiyotda mustaqil epistemologik subyekt sifatida shakllanib, haqiqatni anglash va talqin qilish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

To‘rtinchidan, dekonstruktsiya va feministik yondashuvlar adabiy matnlarni chuqurroq anglash hamda yashirin ideologik qatlamlarni ochib berishda samarali metodologik vosita hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u detektiv janrni an’anaviy yondashuvlardan tashqarida, zamonaviy nazariy paradigmalarda qayta talqin qilish imkonini beradi. Amaliy jihatdan esa ushbu natijalar adabiyotshunoslik, gender tadqiqotlari va madaniy tahlil sohalarida keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu tariqa, ayol detektiv obrazining dekonstruktsiyasi nafaqat adabiy evolyutsiyani, balki jamiyatdagi gender munosabatlari, identitet masalalari va bilim ishlab chiqarish jarayonlarining transformatsiyasini ham aks ettiruvchi muhim ilmiy fenomen sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Beauvoir, S. de. *The Second Sex*. New York: Vintage Books, 2011, pp. 267–270.
2. Brooks, P. *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Cambridge: Harvard University Press, 1992, pp. 41–44.
3. Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990, pp. 8–12.
4. Cawelti, J. G. *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1976, pp. 50–55.
5. Chandler, R. *The Simple Art of Murder*. New York: Vintage Books, 1988, pp. 5–10.
6. Collins, W. *The Moonstone*. London: Tinsley Brothers, 1868, pp. 1–30.
7. Doyle, A. C. *A Study in Scarlet*. London: Ward Lock & Co., 1887, pp. 3–35.
8. Derrida, J. *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976, p. 159.
9. Derrida, J. *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press, 1978, pp. 33–35.
10. Eagleton, T. *Literary Theory: An Introduction*. Oxford: Blackwell, 2008, pp. 77–80.
11. Foucault, M. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. New York: Pantheon Books, 1980, pp. 72–75.
12. Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge, 2002, pp. 89–91.
13. Genette, G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Cornell University Press, 1980, pp. 20–24.
14. Hutcheon, L. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York: Routledge, 1988, pp. 12–15.

15. James, P. D. Talking About Detective Fiction. London: Faber & Faber, 2009, pp. 56–60.
16. Knight, S. Form and Ideology in Crime Fiction. Bloomington: Indiana University Press, 1980, pp. 25–28.
17. Moi, T. Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory. London: Routledge, 1985, pp. 55–58.
18. Todorov, T. The Typology of Detective Fiction // The Poetics of Prose. Ithaca: Cornell University Press, 1977, pp. 42–52.
19. Munt, S. R. Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel. London: Routledge, 1994, pp. 33–36.
20. Palmer, J. Thrillers: Genesis and Structure of a Popular Genre. London: Edward Arnold, 1978, pp. 32–36.
21. Poe, E. A. The Murders in the Rue Morgue. Paris: Baudry's European Library, 1841, pp. 1–18.
22. Plain, G. Twentieth-Century Crime Fiction: Gender, Sexuality and the Body. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001, pp. 14–17.
23. Scaggs, J. Crime Fiction. London: Routledge, 2005, pp. 101–105.
24. Showalter, E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. Princeton: Princeton University Press, 1977, pp. 45–48.

